

Elşən Mirişli

Gəncə şəhəri,
tarixçi

(əvvəli ötən sayımızda)

1877-1878-ci illər Rus-Türk müharibəsində rus ordusunun və onun müttəfiqlərinin əsgərlərinin hədsiz çoxluğu nəticəsində Osmanlı İmperatorluğu ordusu cəbhədən geri çəkilməyə başladı. Onların ardından Anadolu qədər Türk torpağı olan Rumelini rus soyqırımları nəticəsində on minlərlə müsəlman türk əhalisi tərk edərək İstanbula köç etdi. Gələcək mühacirlər hazırlanan xüsusi layihə əsasında Anadolunun müxtəlif bölgələrinə yerləşdirildi. Ölkənin olduqca çətin olan bu günlərində yeganə qanunverici orqan hesab edilən məclis isə anarxiya vəziyyətində idi.

Qurulan bu ilk məclis siyasi partiyalar yerinə milliyətçi qrupların mübarizə meydanına çevrilmişdi. Konstitusiyanın təmin etdiyi şəxsi azadlıq hüququ, ölkənin qeyri-müsəlman əhalisi tərəfindən milli azadlıq və hətta muxtariyyət hüququ olaraq qəbul edilirdi. 1867-ci ildə Osmanlı İmperatorluğunun toplam əhalisi 40.000.000 qədər idi. Bunun 18.487.000 imperatorluğun Avropa hissəsində, Anadolu-da 12.813.000, digər yerlərində 8.700.000 çatırdı. Bu böyük əhali kütləsinin içində Türk əhalisi azlıq təşkil edirdi. Qanuni Əsasının 18-ci maddəsində Osmanlı İmperatorluğunun rəsmi dilinin Türkçə olduğu və dövlətin bütün qurumlarında bu dilin məcburi bilinməsi hökmü qanunla öz əksini tapdı. İmperatorluğun Türk olmayan müsəlman əhalisi də muxtariyyət tələb edirdi. Yeni konstitusiyaya görə, rəsmi dil Türk dili olsa da, digər millətlərdən olan millət vəkilləri öz dillərində də rəsmi dil olaraq qəbul edilməsini istəyirdi. Osmanlı dövlətinin hər millət vəkili mənsub olduqları millətin problemləri ilə məşğul olurdu. Konstitusiyaya uyğun olaraq seçilən ikinci məclis isə 1878-ci ilin yanvarında toplandı. Rusların İstanbula doğru irəlilədiyi bu günlərdə müxalif qüvvələrdən ibarət bir qrup millət vəkili, başda sədrəzəm olmaqla hökumət kabinetinin istehfasını və müharibədə məğlubiyyətə səbəb olan ordu komandanlarının hərbi məhkəmədə mühakimə olunmasını tələb etdilər.

Sultan II Əbdülhəmid isə İbrahim Əthəm Paşanın yerinə Ahmed Həmdi Paşanı sədrəzəməliyə gətirdi (11 yanvar 1878). Məclis isə hər bir nazirin məclisə hesabat verməsini və ordu rəhbərlərinin mühakimə edilməsində təkid edirdi. 22 yanvarda buna dair bir qərar qəbul edildi. Sultan məclis rəhbəri Ahmed Vəfik Paşanı məclisə göndərərək, tamamilə konstitusiyaya bağlı olduğunu və sədarət qrqağını da ləğv

edə biləcəyini bildirdi. Sultanın bu sözlərinə baxmayaraq məclisdə şiddətli mübahisələr davam etdi. Sultan Əbdülhəmid rusların İstanbula yaxınlaşdığı bu günlərdə məclisdən bir qərar gözləməyə də, bu məsələdə məclis tək bir qərar belə qəbul edə bilmədi. Sultan, məclisin istədiyi adamları hökumətdən uzaqlaşdırmağa çalışan Ahmed Həmdi Paşanı vəzifədən aldı və yerinə Ahmed Vəfik Paşa baş vəkil olaraq təyin edildi (4 fevral 1878). Baş vəkilin vəzifələri məclisin qəbul etdiyi qanunları sultana bildirmək və nazirlər kabinetinin fəaliyyətini tənzimləməklə məhdudlaşmışdı. Ruslarla Ədirnədə müvəqqəti atəşkəs imzalandı (19 fevral 1878).

Sultan Əbdülhəmid ruslarla sülh danışıqlarına hazırlıq üçün sarayda fəvqaladə məc-

necə başladığını və sarayın ruslarla müharibəni başlatmadığını bildirdi. Ancaq Ahmed Əfəndinin sultanı təqsirləndirən fikirlərində təkid etməsinin ardından Sultan Əbdülhəmid yenidən sözü aldı. Bütün bunların qəsdən söyləndiyini iddia edərək, özünün sadəcə vəzifəsini yerinə yetirdiyini təkrarladı. **Məclis vəkilinin sultana qarşı bu qədər sərt şəkildə çıxışını həzm edə bilməyən Sultan Əbdülhəmid "Mən bundan sonra Sultan Mahmudun yolu ilə getməyə məcburam" dedi və konstitusiyanın ona verdiyi hüquqa əsasən, 13 fevral 1878-ci il tarixində Məclis-i Məhbusanı müddətsiz olaraq tətilə yolladı. Buna baxmayaraq mütləqiyyətə qayıtmadı və qəbul etdiyi bütün qanunlarda məşruteliyyət və konstitusiyadan tez-tez bəhs etdi. 10 ay 25 gün davam edən bu ilk məclis dövründən sonra konstitusiyalı idarəçilik sistemi sadəcə sözde**

uğruna Kipr adasını əldən çıxarmışdı. Ancaq Berlin konfransı gözlənilmədiyi kimi keçmədi. İngiltərə vəd etdiyi hərbi dəstəyi vermədi. 13 iyulda imzalanan Berlin müqaviləsi ilə Osmanlı imperatorluğu böyük miqyasda torpaq itirmiş, Rusiyaya qarşı isə olduqca böyük miqdarda döyüş təminatı ödəmək qəbul edilmişdi. Bundan başqa Kiprin İngiltərəyə tərk edilməsi, digər dövlətləri də bu məsələdə şirnikləndirdi. İngiltərənin təşviqi ilə Bosniya-Herseqovinanın idarəsi Avstriyaya verildi. 1881-ci ildə Fransa Tunisə, ertəsi il isə İngiltərə Misirə əl qoydu. Bolqarlar isə 1885-ci ildə şərq Rumeli torpaqlarını işğal etdilər.

Sultan II Əbdülhəmid xüsusilə də, böyük dövlətlərin müxtəlif yollarla Osmanlı İmperatorluğunda dövlət adamlarını ələ almasından çəkinərək müəyyən tədbirlər aldı.

400 çadırla qurulan Dünya Dövləti-Osmanlı İmperatorluğu

Sultan II Əbdülhəmid isə İbrahim Əthəm Paşanın yerinə Ahmed Həmdi Paşanı sədrəzəməliyə gətirdi (11 yanvar 1878). Məclis isə hər bir nazirin məclisə hesabat verməsini və ordu rəhbərlərinin mühakimə edilməsində təkid edirdi. 22 yanvarda buna dair bir qərar qəbul edildi. Sultan məclis rəhbəri Ahmed Vəfik Paşanı məclisə göndərərək, tamamilə konstitusiyaya bağlı olduğunu və sədarət qrqağını da ləğv edə biləcəyini bildirdi. Sultanın bu sözlərinə baxmayaraq məclisdə şiddətli mübahisələr davam etdi. Sultan Əbdülhəmid rusların İstanbula yaxınlaşdığı bu günlərdə məclisdən bir qərar gözləməyə də, bu məsələdə məclis tək bir qərar belə qəbul edə bilmədi

lis topladı. Baş vəkil Ahmed Vəfik Paşa rusların təklif etdiyi sülh şərtlərini bildirdi və məclisdə iştirak edənlərin fikirlərini aldı. Hamının sülhpərəst münasibət bildirməsinin ardından millət vəkillərdən Ahmed Əfəndi birdən ayağa qalxdı və sultanı görünməmiş bir şəkildə təqsirləndirərək məclisin olmadığını bildirdi. Sultan Əbdülhəmid isə vəkile şəxsən cavab verərək, bu müharibənin səbəbkarı olmadığını sadəcə vəzifəsinə uyğun olaraq məclisin qərarlarını təsdiq etdiyini və bunun üçün millətindən mükafat gözlədiyini bildirdi və sözü xəzinə naziri Mehmed Səid Paşaya verdi. Səid Paşa müharibənin

qaldı və dövlətin idarəsi Sultan Əbdülhəmidin əlində cəmləndi. 3 mart 1878-ci ildə ruslarla San-Stefano sülhü imzalandı.

İngiltərə, Paris sülhünün şərtlərinə zidd olması səbəbilə San-Stefano müqaviləsinin beynəlxalq bir konfransda yenidən müzakirə edilməsini tələb etdi. Gizli danışıqların sonunda, Kiprin idarəsini müvəqqəti olaraq İngiltərəyə təhvil verən sülh müqaviləsi 4 iyunda imzalandı. İngilislərin hərbi hədə-qorxusundan sonra sultan, Kiprin idarəçilik sisteminin dəyişdirilməsi haqqında İngiltərədən yazılı sənəd alaraq sülhü təsdiqlədi. Osmanlı diplomatiyası Berlin konfransında vəd edilən hərbi dəstək

Hökumət üzvlərinə inanmadığı üçün Qazi Osman Paşa və Ahmed Cövdət Paşa kimi mühəvazəkər və dürüst dövlət adamlarının dəstəyi ilə idarəni öz əlinə alaraq Yıldız sarayına cəmlədi. Özündən əvvəlki iki sultanın çevrilişlə taxtdan endirilməsi, onda özünün də devrilmək qorxusunu yaratmışdı.

Berlin Konqresində erməni məsələsi

Berlin konqresi ərəfəsində, erməni patriki Çara Osmanlı İmperatorluğunda yaşayan ermənilərin ruslara sayğı və şükranlarını göstərmək üçün Sankt-Peterburqa bir təmsilçisini göndərdi. Çarın himayə-

Ruslar özlərinin nəzarətində olan torpaqlarda erməniləri ruslaşdırmağa başladılar. Tədricən ruslardan çox rus oldular. Tədricən onlara ukraynalı və beloruslardan yaxın oldular. Rusların qışqırtması ilə 8 avqust 1894-cü ildə Bitlis vilayətinin Sasun qəsəbəsindən çıxaraq ermənilər müsəlman əhalini qətl etməyə başladılar. Üsyan Dördüncü Osmanlı İmperatorluq ordusu tərəfindən basdırıldı. Sasun qəsəbəsində 8000 erməniyə qarşı 12.000 müsəlman var idi

sine sığındıqlarını elan etdilər. Keşiş Kerimyan bir qrup erməni ilə Avropa paytaxtlarını dolaşaraq erməni dövləti yaratmaq üçün kömək istədilər. Osmanlı İmperatorluğunda yaşayan millətlərdən yalnız ermənilər heç bir yerdə çoxluq təşkil etmirdilər. İmperatorluqda heç bir erməni şəhər və vilayəti yox idi. Aparıcı Avropa dövlətləri bu vəziyyəti yaxşı bildikləri halda Berlin Konqresində 61-ci maddəni saldılar. Guya ermənilərlə məskunlaşmış vilayətlər varmı. Burada islahatlar aparılmalı muxtariyyət verilməli, onların bütün ehtiyacları qarşılanmalı idi. Ermənilər azlıq olduğu və torpaqları olmadığı üçün heç bir islahat aparmaq mümkün deyildi. Qaraçılar kimi ermənilər də dünyanın hər yanına səpələnib yaşayırdılar. 1828-ci il Türkmənçay müqaviləsi ilə rus mamaçılığı ilə Azərbaycan torpaqlarında Qafqazda yeni millət ermənilər məskunlaşdırıldı. Rus soyqırımları ilə Azərbaycan Türkləri məhv edilir ermənilər məskunlaşdırıldı.

Ruslar özlərinin nəzarətində olan torpaqlarda erməniləri ruslaşdırmağa başladılar. Tədricən ruslardan çox rus oldular. Tədricən onlara ukraynalı və beloruslardan yaxın oldular. Rusların qışqırtması ilə 8 avqust 1894-cü ildə Bitlis vilayətinin Sasun qəsəbəsindən çıxaraq ermənilər müsəlman əhalini qətl etməyə başladılar. Üsyan Dördüncü Osmanlı İmperatorluq ordusu tərəfindən basdırıldı. Sasun qəsəbəsində 8000 erməniyə qarşı 12.000 müsəlman var idi.

İngilis Sir Mark Seyks ermənilərin gerçək mahiyyətli və istəkləri haqqında diqqət çəkici bilgi verməkdədir. Bu zata görə, ermənilər aşağılıq insanlardır və insana nifrət təlqin etməkdədir. Yəhudilərin yaxşı tərəflərinin çox olmasına rəğmən ermənilərin heçbir yaxşı tərəfi yoxdur. Özlərindən olanlara belə mərhəməti olmayan insanlardır.

(ardı var)